

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشگاه قم
دانشکده ادبیات و علوم انسانی
پایان نامه دوره کارشناسی ارشد رشته علم اطلاعات و دانش شناسی

عنوان :

بررسی فرایند دیجیتال سازی نسخ خطی در کتابخانه های شهر قم

استاد راهنما:

دکتر مهدی محمدی

نگارنده:

وحیده آقابابائی

زمستان / ۱۳۹۲

تقدیم به:

کوثر همیشه جاری کویر قم،

حضرت فاطمه معصومه (س)

و

پدر و مادرم؛

که

از نگاهشان صلابت،

از رفتارشان محبت،

و از صبرشان ایستادگی را آموختم.

تشکر و قدردانی

شکر و سپاس خداوند متعال را که توفیق ورود به عرصه تحصیل را به من عطا نمود، به امید آنکه در تمام مراحل زندگی هم مشمول لطف و عنایت بی کران خود فرماید.

اینک در سایه عنایت حضرت حق که کار تدوین و نگارش این اثر علمی به پایان رسیده است بر خود واجب می‌دانم از کلیه اساتید و سروران گرامی که به نحوی اینجانب را در جریان مراحل مختلف تحقیق یاری نمودند، صمیمانه تشکر نمایم.

این پژوهش مرهون راهنمایی‌ها و مساعدت‌های بی‌دریغ استاد ارجمندم "**جناب آقای دکتر مهدی محمدی**" در سمت استاد راهنما می‌باشد که همواره مرا در کنکاش و تعمق بیشتر تشویق نمودند. از زحمات، همیاری بی‌شائبه و راهنمایی‌های ارزنده ایشان صمیمانه تشکر و قدردانی می‌نمایم.

از جناب آقای دکتر یعقوب نوروزی که چه در کسوت استادی و چه در کسوت مدیریت گروه با راهنمایی‌های ارزشمندشان مرا مورد لطف قرار داده‌اند کمال تشکر را دارم.

در ادامه وظیفه‌ی خود می‌دانم که:

از جناب آقای دکتر علیرضا هویدا، جناب آقای دکتر حمیدرضا رادفر، جناب آقای جعفر عبدالله عموقین، جناب آقای عبدالحسین طالعی و کلیه اساتید گروه علم اطلاعات و دانش‌شناسی دانشگاه قم به جهت ارائه‌ی راهنمایی‌ها، رهنمودها و کمک‌های بی‌دریغشان قدردانی نمایم.

در پایان نیز از همراهی و همدلی صمیمانه خانواده عزیزم و دوست خوبم سرکار خانم نیره جعفری‌فر که در طول نگارش این پایان‌نامه مرا از نظر روحی و علمی یاری دادند، کمال تشکر و سپاسگزاری را دارم.

چکیده

هدف: پژوهش حاضر با هدف بررسی فرایند دیجیتال‌سازی نسخ خطی در کتابخانه‌های شهر قم انجام شده است.

روش / رویکرد پژوهش: پژوهش حاضر از نوع کاربردی است که به روش پیمایشی و با رویکرد توصیفی انجام شده است. جامعه آماری این پژوهش شامل تمامی مدیران و کارشناسان بخش دیجیتال‌سازی نسخ خطی ۵ کتابخانه شهر قم است. ابزار گردآوری داده‌ها، دو پرسشنامه‌ای است که برای دو گروه جامعه آماری تدوین گردید. برای تجزیه و تحلیل، از انواع فنون آماری توصیفی و استنباطی نظیر فراوانی، درصد، و مقیاس لیکرت، آزمون مجذور کا بهره گرفته است.

یافته‌ها: نتایج این پژوهش حاکی از آن است که کتابخانه آستانه مقدس حضرت معصومه (س) و کتابخانه مسجد اعظم، ۱۰۰٪ مجموعه خود را دیجیتال‌سازی کرده‌اند، و کتابخانه آیت الله مرعشی با بیشترین تعداد نسخه خطی، تنها ۱۱.۵٪ از مجموعه خود را دیجیتال‌سازی کرده که در مقایسه با سایر کتابخانه‌ها کمترین میزان دیجیتال‌سازی را داشته است. در این میان، کتابخانه مسجد اعظم نسبت به دیگر کتابخانه‌ها در این مسیر موفق‌تر عمل کرده است و به ارائه نسخ خطی خود از طریق وب پرداخته است. با توجه به نتایج این پژوهش مشخص می‌شود کتابخانه‌ها در انجام این فرایند مشکلات و چالش‌هایی را از نظر نیروی انسانی متخصص، تجهیزات مورد نیاز، عدم وجود روشی استاندارد در سطح ملی، عدم وجود سازمان یا مراکزی جهت یکپارچه‌سازی این فرایند داشته‌اند، که در این راستا «طراحی و تدوین یک روش استاندارد و ملی جهت دیجیتال‌سازی نسخ خطی» ترجیحاً با محوریت کتابخانه ملی و همکاری کتابخانه‌های بزرگ پیشنهاد می‌شود.

اصالت و ارزش: این پژوهش توانسته است بر اساس آرا و دیدگاه‌های مدیران و کارشناسان بخش دیجیتال‌سازی نسخ خطی کتابخانه‌ها که با مراحل و نیازمندی‌های موجود در این فرایند آشنایی عملی دارند، الگوی مناسبی را در مورد فرایند دیجیتال‌سازی نسخ خطی ارائه دهد. نتایج حاصل از این پژوهش کمک خواهد کرد تا کتابخانه‌های دارنده نسخه‌های خطی که سودای دیجیتال‌سازی این نسخه‌های نفیس را دارند، قبل از هرگونه برنامه‌ریزی و اقدامی در این زمینه از نتایج پژوهش حاضر در جهت شروع کار فرایند دیجیتال‌سازی خود استفاده نمایند.

کلید واژه‌ها: نسخ خطی، دیجیتال‌سازی، دیجیتال‌سازی نسخ خطی، تصویربرداری از نسخ خطی، فرایند دیجیتال‌سازی، کتابخانه.

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱.....	فصل اول: کلیات پژوهش
۲.....	۱-۱- مقدمه
۶.....	۲-۱- بیان مسئله
۱۰.....	۳-۱- ضرورت پژوهش
۱۱.....	۴-۱- اهداف پژوهش
۱۲.....	۵-۱- پرسش‌های پژوهش
۱۳.....	۶-۱- فرضیه‌های پژوهش
۱۳.....	۷-۱- تعاریف مفهومی و عملیاتی
۱۶.....	فصل دوم: مبانی نظری و پیشینه‌های پژوهش
۱۷.....	۲- مبانی نظری
۱۷.....	۱-۲- مقدمه
۲۲.....	۲-۲- دیجیتال‌سازی نسخه‌های خطی
۲۴.....	۳-۲- مزایای دیجیتال‌سازی نسخه‌های خطی
۲۶.....	۴-۲- معایب دیجیتال‌سازی نسخه‌های خطی
۲۷.....	۵-۲- مراحل موجود در فرایند دیجیتال‌سازی نسخه‌های خطی
۳۱.....	۲-۵-۱- انتخاب نسخه‌ها جهت دیجیتال‌سازی
۳۶.....	۲-۵-۲- آمادگی جهت دیجیتال‌سازی نسخه‌های خطی
۵۶.....	۲-۵-۳- دیجیتال‌سازی

۷۰.....	نامگذاری فایل ۲-۵-۴
۷۱.....	ارائه اطلاعات نسخه‌های خطی (توصیف منبع) ۲-۵-۵
۷۶.....	کنترل کیفیت ۲-۵-۶
۷۷.....	ذخیره‌سازی ۲-۵-۷
۷۸.....	حفاظت رقومی ۲-۵-۸
۸۴.....	کنترل دسترسی ۲-۵-۹
۸۶.....	جمع بندی مبانی نظری ۲-۶-۶
۸۶.....	مروری بر پیشینه‌ها ۲-۷-۷
۸۶.....	مروری بر پژوهش‌های انجام شده در ایران ۲-۷-۱
۹۱.....	مروری بر پژوهش‌های انجام شده در خارج ۲-۷-۲
۹۹.....	جمع بندی پیشینه‌ها ۲-۷-۳
۱۰۰.....	فصل سوم: روش شناسی پژوهش ۱۰۰.....
۱۰۱.....	۳- مقدمه ۱۰۱.....
۱۰۱.....	۳-۱- روش پژوهش ۱۰۱.....
۱۰۲.....	۳-۲- جامعه مورد پژوهش ۱۰۲.....
۱۰۳.....	۳-۳- نمونه پژوهش و روش نمونه‌گیری ۱۰۳.....
۱۰۳.....	۳-۴- ابزار گردآوری داده‌ها ۱۰۳.....
۱۰۴.....	۳-۴-۱- روایی ابزار پژوهش ۱۰۴.....
۱۰۵.....	۳-۴-۲- پایایی ابزار پژوهش ۱۰۵.....

- ۳-۵- روش تجزیه و تحلیل داده‌ها ۱۰۶
- فصل چهارم: تجزیه و تحلیل داده‌ها ۱۰۹
- ۴- مقدمه ۱۱۰
- ۴-۱- مشخصات جمعیت شناختی ۱۱۱
- ۴-۱-۱- مشخصات جمعیت شناختی مدیران کتابخانه‌های مورد پژوهش ۱۱۱
- ۴-۱-۲- مشخصات جمعیت شناختی کارشناسان بخش دیجیتال‌سازی نسخ خطی در کتابخانه‌های مورد پژوهش ۱۱۲
- ۴-۲- مشخصات مربوط به مجموعه نسخ خطی در کتابخانه‌های مورد پژوهش (برحسب تعداد جلد و عنوان) ۱۱۳
- ۴-۳- مشخصات مربوط به مجموعه نسخ خطی دیجیتال شده در کتابخانه‌های مورد پژوهش (برحسب تعداد جلد و عنوان) ۱۱۴
- ۴-۳-۱- مشخصات مربوط به نسبت مجموعه دیجیتالی شده به کل مجموعه خطی در کتابخانه‌های مورد پژوهش ۱۱۵
- ۴-۴- مشخصات مربوط به تعداد و نوع تجهیزات در کتابخانه‌های مورد پژوهش ۱۱۶
- ۴-۵- پاسخ به پرسش‌های پژوهش ۱۱۷
- ۴-۶- پرسش اساسی اول: اعمال مدیریت در زمینه دیجیتال‌سازی نسخ خطی (شامل برنامه‌ریزی، سازماندهی، نوآوری، ایجاد انگیزه، کنترل) در کتابخانه‌های مورد مطالعه چگونه می‌باشد؟ ۱۱۸
- ۴-۷- پرسش اساسی دوم: نگرش کارشناسان بخش دیجیتال‌سازی نسخ خطی نسبت به عملیات فنی دیجیتال‌سازی نسخ خطی در کتابخانه‌های مورد مطالعه چگونه می‌باشد؟ ۱۳۵

- ۴-۸- پرسش اساسی سوم: نگرش کارشناسان بخش دیجیتال سازی نسخ خطی نسبت به نظام ذخیره و بازیابی اطلاعات (فهرست نویسی، نمایه سازی، چکیده نویسی) در نظام دیجیتال سازی نسخ خطی در کتابخانه های مورد مطالعه چگونه می باشد؟ ۱۴۴
- ۴-۹- پرسش اساسی چهارم: نگرش کارشناسان بخش دیجیتال سازی نسخ خطی نسبت به نظام اشاعه اطلاعات، یکپارچه سازی و استاندارد سازی در کتابخانه های مورد مطالعه چگونه می باشد؟ ۱۴۷
- ۴-۱۰- آزمون فرضیه های پژوهش ۱۵۴
- ۴-۱۱- فرضیه اول: نگرش معنی داری در بین دیدگاه مدیران نسبت به چگونگی اعمال مدیریت (شامل برنامه ریزی، سازماندهی، نوآوری، ایجاد انگیزه، کنترل) در زمینه دیجیتال سازی نسخ خطی در کتابخانه های مورد مطالعه وجود دارد. ۱۵۵
- ۴-۱۲- فرضیه دوم: نگرش معنی داری بین دیدگاه کارشناسان بخش دیجیتال سازی نسخ خطی در خصوص چگونگی انجام عملیات فنی دیجیتال سازی نسخ خطی در کتابخانه های مورد مطالعه وجود دارد. ۱۶۰
- ۴-۱۳- فرضیه سوم: نگرش معنی داری بین دیدگاه کارشناسان بخش دیجیتال سازی نسخ خطی، در مورد نحوه چگونگی نظام ذخیره و بازیابی اطلاعات (فهرست نویسی، نمایه سازی، چکیده نویسی) در فرایند دیجیتال سازی نسخ خطی در کتابخانه های مورد مطالعه وجود دارد. ۱۶۱
- ۴-۱۴- فرضیه چهارم: نگرش معنی داری بین دیدگاه کارشناسان بخش دیجیتال سازی نسخ خطی، در مورد چگونگی اشاعه اطلاعات، یکپارچه سازی و استاندارد سازی نسخ خطی در کتابخانه های مورد مطالعه وجود دارد. ۱۶۳
- فصل پنجم: خلاصه یافته ها، بحث و نتیجه گیری و ارائه پیشنهادات ۱۶۷
- ۵- مقدمه ۱۶۸
- ۵-۱- یافته ها، بحث و نتیجه گیری ۱۶۸

- ۱۸۸..... ۲-۵- استنتاج و ارائه پیشنهادهای کاربردی بر اساس یافته‌های پژوهش
- ۱۹۳..... ۳-۵- الگوی پیشنهادی (جریان کار دیجیتال‌سازی نسخ خطی)
- ۱۹۷..... ۴-۵- پیشنهادهایی برای پژوهش‌های آتی
- ۱۹۸..... فهرست منابع و مآخذ:
- ۱۹۸..... الف. منابع فارسی
- ۲۰۵..... ب. منابع انگلیسی
- ۲۱۰..... پیوست شماره یک: پرسشنامه مدیران کتابخانه‌ها
- ۲۱۵..... پیوست شماره دو: پرسشنامه کارشناسان بخش دیجیتال‌سازی نسخ خطی

فهرست جدول‌ها

صفحه	عنوان
۱۱۱.....	جدول ۴-۱: مشخصات جمعیت شناختی مدیران کتابخانه‌های مورد پژوهش
۱۱۲.....	جدول ۴-۲: مشخصات جمعیت شناختی کارشناسان بخش دیجیتال‌سازی نسخ خطی در کتابخانه‌های مورد مطالعه
۱۱۴.....	جدول ۴-۳: مشخصات مربوط به مجموعه نسخ خطی (تعداد جلد و عنوان) در کتابخانه‌های مورد مطالعه
۱۱۴.....	جدول ۴-۴: مشخصات مربوط به مجموعه نسخ خطی دیجیتال شده (تعداد جلد و عنوان) در کتابخانه‌های مورد مطالعه
۱۱۵.....	جدول ۴-۵: توزیع فراوانی نسبت مجموعه دیجیتال شده به کل مجموعه خطی در کتابخانه‌های مورد مطالعه
۱۱۶.....	جدول ۴-۶: مشخصات مربوط به تعداد تجهیزات در کتابخانه‌های مورد مطالعه
۱۱۹.....	جدول ۴-۷: توزیع فراوانی و رتبه لیکرت در برنامه‌ریزی فرایند دیجیتال‌سازی نسخ خطی
۱۲۰.....	جدول ۴-۸: رتبه لیکرت و درصد توجه به عامل در برنامه‌ریزی فرایند دیجیتال‌سازی نسخ خطی
۱۲۱.....	جدول ۴-۹: توزیع و درصد فراوانی اعضای کمیته انتخاب در کتابخانه‌های مورد مطالعه

جدول ۴-۱۰: توزیع و درصد فراوانی اعضای تصمیم گیرنده برای اسکن نسخ خطی در کتابخانه‌های مورد مطالعه	۱۲۲
جدول ۴-۱۱: توزیع و درصد فراوانی اعضای کمیته انتخاب اسکن نسخ خطی	۱۲۳
جدول ۴-۱۲: توزیع و درصد فراوانی مسئول هماهنگی پروژه‌های دیجیتال‌سازی در کتابخانه‌های مورد مطالعه	۱۲۴
جدول ۴-۱۳: توزیع فراوانی و رتبه لیکرت در سازماندهی فرایند دیجیتال‌سازی نسخ خطی در کتابخانه‌های مورد مطالعه	۱۲۵
جدول ۴-۱۴: رتبه لیکرت و درصد توجه به عامل در سازماندهی فرایند دیجیتال‌سازی نسخ خطی در کتابخانه‌های مورد مطالعه	۱۲۶
جدول ۴-۱۵: توزیع فراوانی و رتبه لیکرت در نوآوری فرایند دیجیتال‌سازی نسخ خطی در کتابخانه‌های مورد مطالعه	۱۲۷
جدول ۴-۱۶: رتبه لیکرت و درصد توجه به عامل در نوآوری فرایند دیجیتال‌سازی نسخ خطی در کتابخانه‌های مورد مطالعه	۱۲۸
جدول ۴-۱۷: توزیع فراوانی و رتبه لیکرت در ایجاد انگیزه در فرایند دیجیتال‌سازی نسخ خطی در کتابخانه‌های مورد مطالعه	۱۳۰
جدول ۴-۱۸: رتبه لیکرت و درصد توجه به عامل در ایجاد انگیزه در فرایند دیجیتال‌سازی نسخ خطی در کتابخانه‌های مورد مطالعه	۱۳۱
جدول ۴-۱۹: توزیع فراوانی و رتبه لیکرت در کنترل فرایند دیجیتال‌سازی نسخ خطی در کتابخانه‌های مورد مطالعه	۱۳۲
جدول ۴-۲۰: رتبه لیکرت و درصد توجه به عامل در بخش کنترل فرایند دیجیتال‌سازی نسخ خطی در کتابخانه‌های مورد مطالعه	۱۳۴
جدول ۴-۲۱: توزیع فراوانی و رتبه لیکرت در مراحل عملیات فنی دیجیتال‌سازی نسخ خطی در کتابخانه‌های مورد مطالعه	۱۳۵
جدول ۴-۲۲: رتبه لیکرت و درصد توجه به عامل در مراحل عملیات فنی دیجیتال‌سازی نسخ خطی در کتابخانه‌های مورد مطالعه	۱۳۷

- جدول ۴-۲۳: توزیع فراوانی اولویت‌های انتخاب نسخ خطی جهت دیجیتال‌سازی در کتابخانه‌های مورد مطالعه ۱۳۷
- جدول ۴-۲۴: توزیع فراوانی اقدامات حفاظتی به هنگام آماده‌سازی نسخ خطی جهت دیجیتال‌سازی در کتابخانه‌های مورد مطالعه ۱۳۸
- جدول ۴-۲۵: توزیع فراوانی وسایل مورد استفاده جهت تصویربرداری از نسخه‌ها جهت دیجیتال‌سازی در کتابخانه‌های مورد مطالعه ۱۳۹
- جدول ۴-۲۶: توزیع فراوانی نسخه مورد استفاده جهت عکس‌برداری در کتابخانه‌های مورد مطالعه ۱۳۹
- جدول ۴-۲۷: توزیع فراوانی انواع بازتولیدهای مورد استفاده جهت عکس‌برداری در کتابخانه‌های مورد مطالعه ۱۴۰
- جدول ۴-۲۸: توزیع فراوانی رنگ زمینه تصاویر دیجیتالی شده در کتابخانه‌های مورد مطالعه ۱۴۰
- جدول ۴-۲۹: توزیع فراوانی انواع قالب‌های ذخیره تصاویر در کتابخانه‌های مورد مطالعه ۱۴۱
- جدول ۴-۳۰: توزیع فراوانی روش‌های مورد استفاده جهت پردازش روی تصاویر دیجیتالی در کتابخانه‌های مورد مطالعه ۱۴۱
- جدول ۴-۳۱: توزیع فراوانی رسانه‌های ذخیره‌سازی تصاویر دیجیتالی شده در کتابخانه‌های مورد مطالعه ۱۴۲
- جدول ۴-۳۲: توزیع فراوانی میزان توجه کتابخانه‌های مورد مطالعه در قبال حفاظت از تصاویر دیجیتالی ۱۴۲
- جدول ۴-۳۳: توزیع فراوانی روش‌های مورد استفاده جهت حفاظت از تصاویر دیجیتالی در کتابخانه‌های مورد مطالعه ۱۴۳
- جدول ۴-۳۴: توزیع فراوانی توجه به مسئله حق مؤلف هنگام دیجیتال‌سازی نسخ خطی در کتابخانه‌های مورد مطالعه ۱۴۳
- جدول ۴-۳۵: توزیع فراوانی توجه به مسئله تعیین سطح دسترسی به منابع برای کاربران در کتابخانه‌های مورد مطالعه ۱۴۴
- جدول ۴-۳۶: توزیع فراوانی و رتبه لیکرت در نظام ذخیره و بازیابی اطلاعات (فهرست‌نویسی، نمایه‌سازی، چکیده‌نویسی) در کتابخانه‌های مورد مطالعه ۱۴۵

- جدول ۴-۳۷: رتبه لیکرت و درصد توجه به عامل در نظام ذخیره و بازیابی اطلاعات (فهرست‌نویسی، نمایه‌سازی، چکیده‌نویسی) در کتابخانه‌های مورد مطالعه ۱۴۶
- جدول ۴-۳۸: توزیع فراوانی و رتبه لیکرت در نظام اشاعه و یکپارچه‌سازی نسخ خطی دیجیتال شده در کتابخانه‌های مورد مطالعه ۱۴۷
- جدول ۴-۳۹: رتبه لیکرت و درصد توجه به عامل در نظام اشاعه و یکپارچه‌سازی نسخ خطی دیجیتال شده در کتابخانه‌های مورد مطالعه ۱۴۸
- جدول ۴-۴۰: توزیع فراوانی و رتبه لیکرت ملاک انتخاب کتابخانه همکار (جهت اشتراک نسخ خطی دیجیتال شده) در کتابخانه‌های مورد مطالعه ۱۴۹
- جدول ۴-۴۱: رتبه لیکرت و درصد توجه به عامل در انتخاب کتابخانه همکار (جهت اشتراک نسخ-خطی دیجیتال شده) در کتابخانه‌های مورد مطالعه ۱۵۰
- جدول ۴-۴۲: توزیع فراوانی و رتبه لیکرت استانداردهای لازم در توفیق فرایند دیجیتال‌سازی نسخ-خطی در کتابخانه‌های مورد مطالعه ۱۵۱
- جدول ۴-۴۳: رتبه لیکرت و درصد توجه به عامل در انتخاب استانداردهای لازم در توفیق فرایند دیجیتال‌سازی نسخ خطی در کتابخانه‌های مورد مطالعه ۱۵۱
- جدول ۴-۴۴: توزیع فراوانی استانداردهای مورد استفاده جهت فهرست‌نویسی نسخ خطی در کتابخانه‌های مورد مطالعه ۱۵۲
- جدول ۴-۴۵: توزیع فراوانی قالب‌های مورد استفاده جهت نامگذاری فایل تصاویر نسخ خطی در کتابخانه‌های مورد مطالعه ۱۵۲
- جدول ۴-۴۶: توزیع فراوانی استانداردهای محتوایی مورد استفاده در کتابخانه‌های مورد مطالعه ۱۵۳
- جدول ۴-۴۷: توزیع فراوانی استانداردهای ابر داده‌ای مورد استفاده در کتابخانه‌های مورد مطالعه ۱۵۳
- جدول ۴-۴۸: نتایج آزمون مجذور کا در تعیین نگرش معناداری بین دیدگاه مدیران نسبت به چگونگی اعمال مدیریت (برنامه‌ریزی) در کتابخانه‌های مورد مطالعه ۱۵۵
- جدول ۴-۴۹: نتایج آزمون مجذور کا در تعیین نگرش معناداری بین دیدگاه مدیران نسبت به چگونگی اعمال مدیریت (سازماندهی) در کتابخانه‌های مورد مطالعه ۱۵۶
- جدول ۴-۵۰: نتایج آزمون مجذور کا در تعیین نگرش معناداری بین دیدگاه مدیران نسبت به چگونگی اعمال مدیریت (نوآوری) در کتابخانه‌های مورد مطالعه ۱۵۷

- جدول ۴-۵۱: نتایج آزمون مجذور کا در تعیین نگرش معناداری بین دیدگاه مدیران نسبت به چگونگی اعمال مدیریت (ایجاد انگیزه) در کتابخانه‌های مورد مطالعه..... ۱۵۸
- جدول ۴-۵۲: نتایج آزمون مجذور کا در تعیین نگرش معناداری بین دیدگاه مدیران نسبت به چگونگی اعمال مدیریت (کنترل) در کتابخانه‌های مورد مطالعه..... ۱۵۹
- جدول ۴-۵۳: نتایج آزمون مجذور کا در تعیین نگرش معناداری بین دیدگاه کارشناسان بخش دیجیتال‌سازی نسخ خطی در خصوص چگونگی انجام عملیات فنی دیجیتال‌سازی نسخ خطی در کتابخانه‌های مورد مطالعه ۱۶۰
- جدول ۴-۵۴: نتایج آزمون مجذور کا در تعیین نگرش معناداری بین دیدگاه کارشناسان بخش دیجیتال‌سازی نسخ خطی در مورد نحوه چگونگی نظام ذخیره و بازیابی اطلاعات (فهرست‌نویسی، نمایه‌سازی، چکیده‌نویسی) در کتابخانه‌های مورد مطالعه ۱۶۲
- جدول ۴-۵۵: نتایج آزمون مجذور کا در تعیین نگرش معناداری بین دیدگاه کارشناسان بخش دیجیتال‌سازی نسخ خطی در مورد چگونگی اشاعه اطلاعات، یکپارچه‌سازی و استانداردسازی نسخ-خطی در کتابخانه‌های مورد مطالعه..... ۱۶۳
- جدول ۴-۵۶: نتایج آزمون مجذور کا در تعیین نگرش معناداری بین دیدگاه کارشناسان بخش دیجیتال‌سازی نسخ خطی در مورد ملاک انتخاب کتابخانه همکار (جهت اشتراک نسخ خطی دیجیتالی شده) در کتابخانه‌های مورد مطالعه ۱۶۴
- جدول ۴-۵۷: نتایج آزمون مجذور کا در تعیین نگرش معناداری بین دیدگاه کارشناسان بخش دیجیتال‌سازی نسخ خطی در مورد استانداردهای لازم در توفیق فرایند دیجیتال‌سازی نسخ خطی در کتابخانه‌های مورد مطالعه ۱۶۵
- جدول ۵-۱: نقاط قوت و ضعف و فرصت‌ها و تهدیدهای حاصل از تحلیل یافته‌های پژوهش ۱۹۳

فهرست نمودارها

صفحه	عنوان
۱۱۶.....	نمودار ۴-۱: توزیع و درصد فراوانی نسبت مجموعه دیجیتالی شده به کل مجموعه خطی

فهرست شکل‌ها

صفحه	عنوان
۳۰.....	شکل ۲-۱: مراحل جریان کاری دیجیتال‌سازی نسخ خطی (برگرفته از سایکیا و کالیتا، ۲۰۱۱).....

فصل اول: کلیات پژوهش

۱-۱- مقدمه

سرزمین ایران خاستگاه یکی از قدیمی‌ترین تمدن‌های بزرگ جهان است. پس از اختراع کاغذ و رواج استفاده از آن در حوزه تمدن اسلامی، دانشمندان ایرانی بزرگترین آفرینندگان منابع مکتوب تمدن ایران و اسلام بودند و در همه زمینه‌های علمی و ادبی صاحب آثار درجه اول هستند. از جمله با ارزشترین منابع میراث مکتوب تمدن ایرانی و اسلامی، نسخه‌های خطی و دست‌نوشته‌ها هستند.^۱ نسخه‌های خطی کتاب‌هایی هستند که قبل از رواج صنعت چاپ، رایج و مورد استفاده بوده و تمامی اجزای آن دست ساز بوده است. به همین دلیل به آن نسخه‌خطی، یعنی کتابی که با دستخط نوشته شده، می‌گویند.^۲ در تعریف نسخ‌خطی وجود مرکب و کاغذ و قید دست‌نویس و مربوط به دوران قبل از اختراع چاپ بودن، ضروری است.^۳ نسخه‌های خطی، حلقه اتصال گذشته و آینده و میراث گرانقدر فرهنگ و تمدن اسلامی هستند. و به عنوان میراث مکتوب فرهنگی گذشتگان، حاوی اطلاعات وسیعی در حوزه‌های مختلف علوم بوده و ارزش فوق‌العاده‌ای در بررسی روند تاریخ علم، فرهنگ، و تمدن در ایران و اسلام دارند.^۴

---

^۱ سعیده اکبری داریان؛ افسانه تیموری خانی و فتح الله کشاورز، "تحلیل اطلاعات نسخه‌شناختی نسخه‌های خطی موجود در کتابخانه دیجیتال سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران"، فصلنامه مطالعات ملی کتابداری و سازماندهی اطلاعات، ۲۲، ۳، (۱۳۹۰): ۴۷.

^۲ علی صدرایی خویی، ۱۳۸۹، "نسخه‌های خطی: تحقیق و تصحیح و فهرست‌نویسی نسخه‌های خطی"، تاریخ بازیابی در ۲۹ آبان ماه ۱۳۹۰، نشانی سایت: <http://noskheh123.blogfa.com/post-2.aspx>

^۳ غلامرضا فدایی، آشنایی با نسخ‌خطی و آثار کیمیا (فارسی و عربی)، (تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت)، ۱۳۸۶)، ۱۱.

^۴ داریوش مطلبی، "فناوری اطلاعات در خدمت نسخه‌های خطی"، کتاب ماه کلیات، ۱۳، ۱۲، (۱۳۸۹): ۲-۳.

یکی از راه‌های تعالی و پیشرفت هر جامعه، شناخت فرهنگ و هویت آن جامعه است.^۱ هرآنچه که متعلق به ادوار گذشته است به میزان قدمتی که دارد ارزش پیدا می‌کند و ماهیت موزه‌ای و فرهنگی به خود می‌گیرد. نسخه‌های خطی از این قاعده مستثنی نیستند.^۲ بی- توجهی به این آثار، باعث از دست رفتن بخشی از هویت و تمدن هر قوم و ملت می‌شود و چه بسا در طول تاریخ، متون و دست‌نوشته‌های ارزشمندی بر اثر حوادث طبیعی یا انسانی از بین رفته‌اند. آنچه در این میان موجب تأسف بیشتر است از بین رفتن برخی از این آثار به دلیل عدم دسترسی کاتبان و نیز عدم تکثیر و اهتمام به حفظ و حراست آنهاست.^۳ تحولی که در تفکر حافظان نسخ خطی به وجود آمده این است که نسخه‌های خطی را علاوه بر ارزش موزه‌ای دارای ارزش علمی و پژوهشی می‌دانند و سعی می‌کنند شرایط را برای دسترسی آسان‌تر پژوهشگران به نسخه‌های خطی فراهم کنند.^۴

تا قبل از اختراع دستگاه چاپ، تکثیر یک کتاب توسط استنساخ متعدد آن بوسیله مؤلف، شاگردان وی و یا کاتبان انجام می‌پذیرفت و با توجه به حجم اثر این عمل گاه چندین ماه طول می‌کشید، بعدها با اختراع دستگاه چاپ توسط گوتنبرگ آلمانی در سال ۱۴۵۰ میلادی به این عمل سرعت بخشیده شد و از آن زمان تاکنون هر روز شاهد پیشرفت‌های فراوانی در این وادی بوده‌ایم و امروزه انتشار الکترونیک متون سرعتی غیرقابل باور در زمینه تکثیر و عرضه نگاشته‌ها پدید آورده است، اما مقوله انتقال اصل تصویر یک نسخه خطی رؤیائی بود که با اختراع صنعت عکس‌برداری به حقیقت پیوست؛ اینکه محقق بتواند از یک نسخه خطی عیناً برای خود تصویری در دست داشته باشد تا بتواند از این طریق به تحقیقات دقیق‌تری پیرامون یک اثر بپردازد از جمله آرزوهای محققین این عرصه بود، چرا که پیش از آن با استنساخ یک نسخه تنها محتوای یک

---

^۱ رضیه یزدان‌نیا؛ سعید رضایی شریف آبادی و منصوره باقری، "ساختار و محتوای خط‌مشی دسترسی و ارائه خدمات بخش نسخه‌های خطی کتابخانه‌های کشور"، فصلنامه مطالعات ملی کتابداری و سازماندهی اطلاعات، ۲۲، ۳، (۱۳۹۰): ۷۵.

^۲ سعیده اکبری داریان؛ افسانه تیموری خانی و فتح‌الله کشاورز، ص ۴۷.

^۳ رضیه یزدان‌نیا؛ سعید رضایی شریف آبادی و منصوره باقری، ص ۷۵.

^۴ سعیده اکبری داریان؛ افسانه تیموری خانی و فتح‌الله کشاورز، ص ۴۸.

نسخه بود که تکثیر می‌شد آن هم نه به شکل کامل، و شکل فیزیکی نسخه خطی مورد نظر کماکان یگانه می‌ماند. از سال ۱۸۳۹ میلادی به بعد ابزارهای ذخیره‌سازی چون میکروفرم، میکروفوتوگراف، میکروفیش و میکروفیلم وارد عرصه شد و محققین از این ابزارها خاصه میکروفیلم در زمینه عکس‌برداری نسخه‌های خطی استفاده فراوان نمودند. اما این ابزار علی‌رغم استفاده فراوان و محاسنی که داشت، دارای مشکلاتی چون احتیاج به دستگاه میکروفیلم‌خوان، که گران هم بود، عدم کیفیت مطلوب این دستگاه‌ها، عدم انعطاف‌پذیری میکروفیلم‌خوان، هزینه بالای عکس‌برداری بوسیله میکروفیلم، فسادپذیری بالا و غیره نیز بود که خود باعث گردید عمل تکثیر نسخه‌های خطی بسیار کند و در عین حال بسیار محدود صورت پذیرد.^۱

مشکلات گفته شده و تولید دستگاه‌های پوششگر (اسکنر) جدید که امکان تولید تصویرهای با کیفیت را برای کتابخانه‌ها فراهم می‌کرد، سبب حضور دستگاه‌های پوششگر در بخش نسخه‌های خطی کتابخانه‌های بزرگ شد و به تدریج دسترس‌پذیری این آثار وارد مرحله جدیدی شد و بسیاری از کتابخانه‌ها با خرید این دستگاه‌ها، تولید نسخه الکترونیکی آثار خطی بر اساس تقاضای مراجعه‌کنندگان و پژوهشگران را در دستور کار خویش قرار دادند تا ضمن دسترس‌پذیر کردن آثار، از آسیب دیدن آنها نیز جلوگیری کنند و همچنین زمینه‌های اشتراک بین کتابخانه‌های آثار فراهم شد. با این عمل، امکان استفاده از آثار خطی از طریق رایانه‌های شخصی پژوهشگران و در منزل و یا پشت میز کار آنها فراهم شد. در ادامه برخی از کتابخانه‌ها تلاش کردند ضمن دسترس‌پذیر کردن این آثار در شبکه داخلی کتابخانه و یا ارائه لوح‌های فشرده آنها، دسترسی در محیط اینترنت را نیز فراهم سازند. در واقع فناوری‌های نوین اطلاعاتی و ارتباطی، محدودیت‌های زمانی و مکانی استفاده از نسخه‌های خطی را در کتابخانه‌ها از بین برد و کارشناسان و نسخه‌پژوهان را که خیلی با رایانه مأنوس نبودند به استفاده از نسخه‌های الکترونیکی ترغیب کرد.^۲

---

^۱ مجید غلامی جلیسه، "کتابخانه‌های دیجیتال نسخ خطی"، پیام بهارستان، ۵۹، (۱۳۸۵): ۳۳.

^۲ داریوش مطلبی، ص ۲-۳.

ابی اسمیت^۱ در گزارش خود در سال ۲۰۰۱ بیان می‌دارد که دو دلیل عمده برای دیجیتال‌سازی وجود دارد:

۱- حفظ و نگهداری مجموعه‌های آنالوگ

۲- گسترش دسترسی به این منابع یا به عبارتی حفظ و دسترسی به آنها.^۲

با دیجیتال‌سازی نسخه‌های خطی و قرار دادن آن در اینترنت و یا عرضه آن از طریق لوح‌های فشرده، عمر نسخ خطی افزایش می‌یابد و زمان بقای آن نیز چندین برابر می‌گردد. همچنین امکان تکثیر رایگان یک نسخه، از جمله مزایای دیجیتال‌سازی نسخ خطی است که به نوبه خود، عمر آن نسخه را چندین برابر افزایش می‌دهد. یکی دیگر از ویژگی‌های دیجیتال‌سازی نسخه‌های خطی آن است که پژوهشگران می‌توانند با ارجاع نتایج تحقیقات خود به منابع دست اول (نسخ خطی) چه در دنیای مجازی اینترنت و چه در دنیای حقیقی اعتماد خوانندگان مطالب خود را دوچندان جلب نمایند و آنان را در مستندسازی پژوهش‌های خود برای ارائه در مقالات، مجلات و یا کتاب‌ها به شکل قابل توجهی یاری رسانند.^۳ همچنین، دیجیتال‌سازی این مواد سبب افزایش دسترسی، گسترش خدمات به کاربران، کاهش استفاده از اصل مواد و ساخت یک نسخه پشتیبان از مواد در معرض خطر خواهد بود.^۴

کتابخانه‌های بزرگ ایران که دارای گنجینه بسیار ارزشمند نسخه‌های خطی هستند تلاش‌های درخور توجهی در سال‌های اخیر انجام داده‌اند که فعالیت کتابخانه‌های شهر قم نیز، در خصوص گردآوری و سازماندهی و حفاظت از نسخه‌های خطی قابل توجه است.

---

^۱Abby Smith

^۲حمیدرضا رادفر، "بررسی مجموعه‌سازی در کتابخانه‌های دیجیتالی ایران و ارائه الگوی پیشنهادی". رساله دکتری کتابداری و اطلاع‌رسانی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علوم تحقیقات، ۱۳۹۰: ۳۵.

^۳احمد آقایی، ۱۳۹۲، «مزیت کتابخانه دیجیتال نسبت به کتابخانه سنتی»، ماهنامه ارتباط علمی (نمای سابق). تاریخ‌بازایی در ۱۷ اردیبهشت ماه ۱۳۹۲، نشانی سایت: http://ejournal.irandoc.ac.ir/browse.php?a_code=A-۱۰-۱۹۶-۱

^۴لیلا نعمتی انارکی و رویا پور نقی، «رقمی‌سازی آرشیوها؛ ضرورت‌ها و چالش‌ها»، در: غلامرضا عزیزی، مدیریت اسناد الکترونیکی: مجموعه مقاله‌های نخستین همایش ملی آرشیوی ایران (آرشیو برای همه)، (تهران: کتابدار: سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۹۰)، ۳۸.

۱-۲- بیان مسئله

مراکز علمی دارای نسخ خطی در ایران عمدتاً با تفکر سنتی اداره می‌شوند و هنوز به نسخ-خطی به عنوان اشیائی قیمتی که باید در صندوق از آنها محافظت و حراست کرد می‌نگرند و دسترسی پژوهشگران به این نسخ، تقریباً نزدیک به غیرممکن شده است.^۱ اما آنچه که حائز اهمیت است دو نگرش عمده حاکم بر دنیای نسخه‌های خطی است. در نگاه سنتی، نسخه‌های خطی در اختیار تعداد محدودی از علما، اندیشمندان و برخی از کتابخانه‌ها و استفاده‌کنندگان آنها قرار می‌گیرند. در نگرش دوم و جدید، ارزش این آثار به استفاده از آنها توسط تاریخ‌نگاران و دانشمندان وابسته است تا منشاء تولیدات علمی جدیدی شود و پژوهشگران برای نوشتن تاریخ علم و استفاده از یافته‌های گذشتگان به عنوان چراغ راهی برای آینده از آنها بهره‌برند. با نفوذ فناوری اطلاعات و ارتباطات در تمام شئون زندگی بشر، به ویژه در کتابخانه‌ها، نگرش جدیدی قوت گرفت و بخش نسخه‌های خطی کتابخانه‌ها با وجود سنخیت کم خود با فناوری‌های جدید، از این فرصت به بهترین شکل ممکن استفاده کردند و از ارزش‌های افزوده فناوری‌ها در راستای فراهم‌آوری، حفاظت، سازماندهی، و اشاعه آثار خطی استفاده کردند.^۲

در همین راستا، کتابخانه‌ها و مؤسسات مختلف در سراسر دنیا در کنار ایجاد بانک‌های اطلاعاتی از فهرس نسخ خطی اقدامات قابل توجهی نیز در راستای دیجیتال‌سازی نسخه‌های خطی داشته‌اند.^۳ دیجیتال‌سازی نسخ خطی به دلایل گوناگون صورت می‌پذیرد. نخست حفاظت و نگهداری از نسخ خطی، یعنی مراجعه‌کننده لازم نیست اصل نسخه را مطالعه کند زیرا نسخه دیجیتال گاهی حتی با کیفیتی بهتر از اصل نسخه در اختیار او قرار می‌گیرد. از سویی دیگر، دیجیتال‌سازی موجب سرعت اطلاع‌رسانی می‌شود و لازم نیست مراجعان چندین روز در انتظار تهیه میکروفیلم یا عکس از روی نسخه باشند. نیز قابلیت‌های نسخ دیجیتال باعث شده کارهای

^۱ بهمن خلیفه بناروانی، "نسخه‌های خطی در اینترنت: فهرستواره گزیده نسخه‌های خطی مجموعه "کارومیناسیان" کتابخانه دانشگاه Ucla با تأکید بر زبان و ادبیات"، *کتاب ماه ادبیات*، ۲۰، ۲ (۱۳۸۷): ۶۹.

^۲ داریوش مطلبی، ص ۲.

^۳ مجید غلامی جلیسه، ص ۳۳ - ۳۷.